

Achttiende-eeuwse benamingen voor taal, volk en land in Zuidnederlandse bronnen.

door

J. SMEYERS

Deze bijdrage is niet het resultaat van een systematisch onderzoek, wel de neerslag van vele jaren contact met de 18de-eeuwse Zuidnederlandse literaire en taalkundige bronnen. Veeleer dan conclusies wil ze de belangstellenden informatie bieden over (en hopelijk meer inzicht in) de in de 18de eeuw gebruikelijke terminologie ter aanduiding van het grondgebied en de bewoners van de (Zuidelijke) Nederlanden en van de door hen gesproken taal.

1. De term *Nederduits* handhaaft zich heel de 18de eeuw door (en nog lang daarna). De begripsinhoud ervan valt het gemakkelijkst te omschrijven: de term wordt praktisch uitsluitend gebruikt ter aanduiding van de in Zuid-Nederland gesproken taal en heeft als zodanig de betekenis: Nederlands. Heel wat „spraeckkonstenaers” noemen hun werk „Nederduysche” spraak- of spelkunst, zo o.a. P. Bincken, *Fondamenten ofte Grond-regels der Nederduysche Spel-konst* (1757); J. Des Roches, *Nieuwe Nederduysche spraek-konst* (1761); J. Ballieu, *Nederduysche spel- en spraek-konst* (1772); P. J. van Belleghem en D. Waterschoot, *Deure oft ingang tot de Nederduysche Taele* (1773), L. Van Boterdael, *Gemakkelyke wyze om [...] voordgang te doen in de Nederduysche Spelkonst* (1776). Rederijkers stellen hun gedichten en teksten in het „Nederduysch” op: Labare schrijft zijn *Konst der poëzy* (1721) in „nederduysche verssen”, L. de Meyer zet *De Gramschap* (1725) in „Nederduysche rymen” over, Krafft doet hetzelfde met *Den Schat der Fabelen* (1739), enz. Naast andere termen gebruiken Willem Verhoeven en J.B.C. Verlooy ook het woord „Nederduysch” als benaming voor de taal.

Het woord kan in al deze gevallen de beperktere betekenis hebben van *Zuidnederlands* of de ruimere van „taal die in Noord en Zuid gesproken wordt”; soms is niet uit te maken welke van beide betekenissen bedoeld wordt. Wanneer P. J. van Belleghem en D. Waterschoot in hun *Deure oft ingang tot de Nederduysche Taele* (1773) stellen dat de *ij* uitgesproken moet worden als „ey, zoo de Hollanderen en die van 't Land van Waes die noemen”, argumenterend

dat „eenen welgeoeffenden in de Nederduytsche Spel-konste” niet alleen moet schrijven voor zijn eigen regio, maar „voor alle de Landen, alwaer de zelve Tael gesproken word” en dat dus „onze Nederduytsche Tael ook niet voor Vlaenderen alleen, maer voor alle de gene, die de zelve spreken oft gebruyken, [moet] gedrukt en geschreven worden”, gebruiken ze *Nederduytsch* in zijn ruime, algemeen-Nederlandse betekenis.

Dat doet ook J. Quicke, als hij in zijn *Leven van [...] Joos van den Vondel* (Brugge, 1789) de Nederlander „de Phoenix der Nederduytsche Dichters” noemt, op die wijze de term gebruikend om het volk, de nationaliteit aan te duiden.

- 2.1. Met de termen *Nederland(s)*, *Nederlanden*, *Nederlander* wordt nu eens het geheel van de oude Zeventien Provinciën, dan weer meer bepaald het Zuiden aangeduid.

De bekroonde academische studie (1776) van L.J.E. Pluvier op de vraag wanneer in de middeleeuwse geschiedenis de cultuur het bloeidendst was „in *Nederland*”, en die van 1781 over „den staet der letterkunde in de *Nederlanden*” behandelen allebei het geheel van de 17 Provinciën. De augustijn F. Hellynckx daarentegen duidt met „het Nederlandt van Brabant en Vlaenderen” heel scherp het beperktere geheel aan waaruit hij de invloed van Voltaire zou willen gebannen zien (*De Onlichamelykheyt ende onsterffelykheyt der redelyke ziele*, 1763)¹. Hetzelfde beperktere en met een bijvoeglijke bepaling (bewust?) helemaal duidelijk gemaakt woordgebruik vindt men in de kroniek *Simpele waerheyd* (1777-1809) van J.F. van der Auwera, waar die (in het Frans en het „Nederduyts”) de tekst citeert van de eed van trouw die aan de geestelijken van het *kysersers* (d.i. Napoleontisch) *Nederland* gevraagd werd.

Soms komen de termen sub 2.1. bij een zelfde auteur in beide betekenissen voor. Zo schrijft I. Thys, een monnik van de abdij van Tongerlo, in een inzending voor de wedstrijd van de Brusselse Academie (1786): „ik neme de vrijpostigheijd de Nederlandsche [taal] te gebruijken, en dit te liever, om dat het is mijne moederlijke”. Duidelijk neemt hij het woord in zijn algemeen-Nederlandse betekenis, want hij wijst erop dat de Academie het Nederlands pas op de derde plaats noemt, na het Latijn en het Frans: „Geheel anders geschiet het te Leyden, aldaer word sij aen het hoofd geplactst en zelfs de Fransche uijtgesloten”. Maar als hij stelt dat de Nederlanders „hedendaegs” vaak de voorkeur geven aan het Frans, moet dat in de betekenis „Zuidnederlanders” begrepen worden².

1. De goedkeuring richt zich tegen de „*vlaemsche* (d.i. Zuidnederlandse) Materialisten”.

2. In 1821 zal Thys een „Verhandeling over onze *Nederduytsche Tael*” publiceren.

De termen wisselen bij een zelfde auteur ook met andere af. W. J. C[laes] schrijft een „*Vlaemschen* Prosodia of Proef-stuk van *Nederlandsche* Dicht-kunde” (1791) en roemt Vondel daarin als „den Phoenix van de *Nederlandsche* Poëzy”. De jezuïet de Klugmann ontsteekt *De Fakkel van het Oud en Alleen Waer Geloof* (1774) „tot verligtinge der [...] *Nederlandsche* Jeugd Op den *Vlaemschen* Parnass”. Wie zou menen dat hier toch een speling in de betekenis aanwezig is, moet deze opvatting wel laten varen. Voor zijn soms zwakkere verzen heeft hij namelijk een dubbele verontschuldiging: de lezer dient rekening te houden met de „uytspraeke der *Vlaemsche* Taele in die School, waer ik de zelve voornaemendlyk geleert hebbe, en [...] dat men geene voorbeelden [...] op den *Nederlandschen* Parnas in deze Streke tot nog toe gevonden heeft”. Waarbij de termen uit de titel net omgekeerd worden! Wijst de aanduiding *in deze Streke* erop dat *Nederlandsch* (en elders in zijn werk de *Nederlanders*) in de beperkte betekenis gebruikt wordt³?

Bij de Ieperse dichter K.L. Fournier wisselen *Nederland* en *Vlaenderland* in een zelfde gedicht, op een afstand van twee verzen, met elkaar af:

Zoo zal ons *Vlaenderland*, door Godelyke jonst,
Gezegend zyn voor deugd, verheerlykt zyn door konst.
Zoo kan ons *Nederland* benevens Vrankryk praelen ...

Ze hebben beide de betekenis: Zuid-Nederland.

In deze beperktere betekenis treft men de term *Nederland* meestal ook aan in de volksliederen. „Sa *Nederlandt* wilt u verblyden, de fransche son Vlaender en Brabandt zal bestraelen”, zingt een liedje op de Franse overwinningen in de Oostenrijkse Successie-oorlog (1741-1748). Na de Brabantse Omwenteling (1789) luidt het:

Thoont vreugd, thoont nu genugten,
Syt *Nederlanders* bly,
Den Vyand is gaen vlugten,
En 't Vaederland is vry ...

De bevrijding van het „*Neêrlandsch* gewest, Europaas wonder” wordt in een ander anoniem lied bezongen en de Antwerpse dichter F.M. van Cannart d'Hamale heeft het in dezelfde context over de nu verworven vrijheid voor „het lustig *Nederland*, [...] de Peêrel van Euroôp”.

Toch voelt men, net als bij Thys, de schommeling tussen engere en ruimere betekenis, als deze laatste dichter de uitgeweken

3. De kerkelijke censor spreekt in zijn „goedkeuring” over „onze *Nederduydsche* Taele”.

Hollandse patriotten uitnodigt een toevlucht te zoeken in „Brabands vryen-oord” — 1787 is de periode van binnenlandse onlusten in het Noorden —, want „’t zyn Vader-landers hier, ’t zyn ongeveynsde vrynden [...], hier is ’t, daer *Neêrlands* Aerd uyt ’s Vryheyds oogten straelt”.

- 2.2. De Franse vorm voor „Nederland(en” luidt *Pays-Bas* en omgekeerd wordt deze Franse benaming door de eerste vertaald. In de titel van een tweetalig dichtstuk (1750) vertaalt de Brusselse rederijker M.F. Vermeren „Les Lions de Païs-Bas” door „de Nederlandsche Leeuwen”. Zijn Nederlandse editie van *Les Délices des Pays-Bas* geeft drukker-journalist C.M. Spanoghe in 1786 de titel mee van *Het schouwburg der Nederlanden. Pays-Bas* is in de prijsvragen en verhandelingen van de Academie de gebruikelijke term, bij voorkeur dan in verbinding met het adjectief *autrichiens*. Dit heeft tot gevolg dat in de Nederlandse verhandelingen wel eens de term „Oostenryksche Nederlanden” opduikt, o.a. ook bij Verhoeven; over het algemeen echter blijft dit adjectief in de Nederlandse teksten achterwege.

- 3.1. De groep *Vlaenderen*, *Vlaming*, *Vlaemsch* komt in de eerste helft van de eeuw nog, in een beperkte mate, in de strikt regionale betekenis voor, maar dat gebeurt steeds minder naar het einde van de Oostenrijkse tijd toe.

De Brugse dichter J.P. van Male (1681-1735) heeft een voorliefde voor deze woorden en als hij schrijft: „*O Vlaenderen!* nu niet meer ’t juweel der Nederlanden ...”, dan dient onder die term het oude graafschap te worden verstaan. Dat geldt ook voor zijn „*Geschiedenis van Vlaenderen*” en zijn „*Vlaemsche Kronyk*”. Maar kan men hetzelfde zeggen van zijn „*Gheestigheden der Vlaemsche Rhym-const*” (tussen 1708 en 1718 verschenen), waaruit bovenstaand vers komt? Zeker is de betekenis verruimd in zijn *Ontleding ende verdeding Vande [...] Konste der Poëzye* (1724), waarin op dezelfde bladzijde (p. 2) „wy Nederlanders” afwisselt met „wy *Vlamingen*”.

Wanneer drukker Wydts schrijft dat hij met zijn *Chronyke van Vlaenderen* (1727-1736) wil bijdragen tot „den glans van onze Vlaemsche Provincie”, heeft hij meteen duidelijk gemaakt in welke zin de door hem gebruikte termen *Vlaenderlandt* en *Vlaeming* dienen te worden begrepen. Hetzelfde geldt voor Taffin die in de inleiding tot zijn *Fransche Grammaire* (1727) Vlaenderen „deze vermaerde Provincie” noemt.

Ook in liederen en vlugschriften wordt de term *Vlaenderen* dikwijls in die beperkte betekenis gebruikt, maar uit de context spreekt dan herhaaldelijk het inzicht dat men de eigen provincie slechts als een onderdeel van een groter geheel ziet (zoals ook duidelijk bleek uit het boven geciteerde vers van Van Male):

Wat droefheyt t'allen kant
in Vlaender en Brabandt!

...

Neerland is in droeven staet...

zingt een *Klaeg-liedt* uit de tijd van de Oostenrijkse Successie-oorlog.

In de vroege *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek* van A. Steven, in de Franse Nederlanden, te Kassel, in 1714 verschenen, betekent „ons *Vlaenderland*” het beperktere geheel van de Zuidelijke Nederlanden, en de „*Vlaemsche Maegd*” (op een andere plaats: *Nederduytsche maegd*), die treurt over de taalverbastering, bewoont datzelfde gebied. Er zijn „vele Néderlanders, de welke [...] hunne Tael als vermoorden ende verderven”, schrijft hij, en daarop: „Is dit niet [...] schandelijk voor onze *Vlamingen*?”

Boeiend is de speling in de betekenisinhoud van deze termen bij de Brugse grammaticus B. Janssens. In zijn *Verbeterde vlaemsche spraek- en spel-konste* (1775) critiqueert hij „de geleérde *Vlamingen*” (= Zuidnederlanders) die hun taal onzuiver schrijven, hij zingt dan met een lang citaat uit Guicciardini de lof van het „Volk van Nederland” (= de inwoners van de 17 Provinciën) en toont vervolgens met een hele reeks namen aan dat niet alleen de Fransen kunstenaars en geleerden hebben, maar dat ook „de *Vlamingen* daer van geenzins ontbloót zyn”, getuigen „Laureins Koster, van Haerlem”, „een J. van Vondel, J. Vos, J. Westerbaen, J. Vanderburgh, C. Huygens, R. Anslo, J. Dekker, Jacob Cats, en Van Daele van Iper, al inlanders” (d.z., op Van Daele na, allen Noordnederlanders, maar voor de auteur: inlanders!). Elders noemt hij, in dezelfde lijn, Vondel een „vlaemsche” dichter (wat dan overigens geen uitzondering blijkt: in een dichtwedstrijd te Wakken in 1781 wordt Vondel als „den Prince der vlaemsche Dichteren” geroemd).

Van 1779 tot 1787 verscheen in Gent het weekblad *Den Vlaemschen Indicateur*: de taal ervan was „die der Vlaemingen”. Met de term *Vlaemsch* wilde de uitgever ongetwijfeld dat laatste beklemtonen en tegelijk een onderscheid maken met de in Brussel in het Frans verschijnende *L'Indicateur*⁴. *Vlaemsch* is inderdaad, naast *Nederduytsch*, een courante aanduiding voor de taal en betekent dus: Nederlands, de Nederlandse taal⁵. Dat is het geval bij Steven, die in zijn *Voorschriftboek* de „Vlaemsche Tael” de taal noemt van Vondel, Hooft, Cats, Coster, Plemp, Schipper, Grotius e.a.; dat is zo bij

4. Voor *L'Indicateur*, zie J. Vercruyse, *Journalistes et journaux*, in: *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 1977, p. 121.

5. Proportioneel komen de termen *Nederduytsch* en *Nederlandsch* meer voor dan de term *Vlaemsch*, maar de drie handhaven zich gelijkmatig door de eeuw heen.

Janssens ; het geldt, aan het eind van de eeuw, voor W. J. Claes met zijn al genoemde *Vlaemschen Prosodia of Proef-stuk van Nederlandse Dicht-kunde*.

De voorbeelden zijn overigens legio : Taffin zegt in zijn *Grammaire* van de „Vlaemsche Taele” dat „de Hollanders [...] de zelve het meest [beoefenen]”. Een *Grammaire pour apprendre le flamand*, in 1757 in Brussel verschenen, leert :

Wat boecken leest ghy om Vlaemsch te leeren ?
De Wercken van Jacob Cats, Vondel, Ec.

Als Westvlaming stelt Janssens zich, eigenaardig genoeg, op als taal-particularist en verwerpt dus het Hollands en Brabants, maar, voegt hij erbij : „niet dat ik wil zeggen, dat, besonderlyk d’Hollanders, of de Brabanders, niet al de vlaemsche Taele spreken, neén”, integendeel „d’Hollanders [hebben] vele gedaen [...] om de vlaemsche Taele in wezen t’houden” ! De Wetterse arts P.E. Wauters schrijft in 1788 zijn bekroonde academische inzending „in de Vlaemsche Taele”, „om dat deze by onze Vaderlanders [hier wel : Zuidnederlanders] de algemynste is”. Ook Verhoeven schrijft zijn studie over het Romeinse recht (1782) „in de Vlaemsche tael, mids [= vermits] déeze voor al onzen Land-aerd onderwijst” : net zoals zovele buitenlandse auteurs voor hun land, hebben Vondel en Wagenaar „voor de Nederlanden” aangetoond dat men zich het best bij de moedertaal houdt⁶.

Verlooy van zijn kant gebruikt de benaming *Nederduyts(ch)* om de taal van Noord én Zuid aan te duiden, *Vlaems(ch)* als hij slechts over de in de Zuidelijke provincies gesproken taal handelt.

- 3.2 In het Frans is de gewone benaming voor de taal : le Flamand, la langue flamande. Academiesecretaris J. des Roches gebruikt die termen („Scrieckius qui voyoit du Flamand par-tout”, zegt hij in een lezing voor het geleerde genootschap). De reeds vermelde Vermeren plaatst in zijn Nederlandstalige werken tegenover die Franse vormen de formule „onse Nederlantsche Taele”. Dat is ook de betekenis ervan in de oudste 18de-eeuwse druk van de *Délices des Pays-Bas* (1700) : „On parle présentement le Flamand en Hollande, dans la pluspart de la Flandre & du Brabant ...”

6. Het is niet zo duidelijk welke betekenis de Mechelaar Verhoeven voor ogen staat als hij over *Vlaenderen* spreekt in zijn bekroonde historische studie over „den staet van de handwerken en van den koophandel in de Nederlanden” (1778). De 13de en 14de eeuw waren zo getekend door oorlog en burgerwisten „dat het onmogelyk schynt van zig te kunnen inbeelden dat alle die zelve landaerd, alle die *Nederlanders* in de kruys-togten onder den zelve standaard vereenigt geweest hebben”, en toch : „O wonderlyk Vlaenderen dat zoo menigmael in deze eeuwen omgekeert [...], en dog nog zeeg-haftiger uyt de asschen is opgerezen !”. Beide citaten op dezelfde bladzijde (p. 179).

Als geografische aanduiding kan nu eens de beperktere betekenis (Zuidelijke Nederlanden) bedoeld zijn — „notre Nation *Flamande*” in *De Erlevende Belgica*, 1749, van Vermeren —, dan weer de algemeen-Nederlandse: „On croiroit [...] que nous n’avons jamais eu des Poètes *Flamands*. Je trouve cependant un Catz, un Vondel, un Krull [...]”, schrijft de historicus G.J. Gérard in een academierapport.

Dat geldt ook voor het substantief. De Brusselse auteur en etser J. L. Krafft schrijft over zichzelf: „je ne suis pas François, mais *Flamand, né en Brabant*”. Bedoelt hij: Zuidnederlander of Nederlander tout court? Duidelijk is daarentegen de betekenis in de door drukker Spanoghe in 1786 uitgegeven *Délices des Pays-Bas*, waar de auteur de lof zingt van „les *Flamands*” en onder hen Vossius, Grotius, Huygens, Erasmus ... begrijpt.

- 3.3. De term *la Flandre* ruimt in de 18de eeuw de plaats voor *les Pays-Bas*. De vertaling van Strada's geschiedenis van de Spaanse beroerten draagt in 1712 nog de titel *Histoire de la guerre de Flandre*, maar heet in de bij dezelfde drukker verschenen uitgave van 1727 *Histoire de la Guerre des païs-bas*. Helemaal verdwijnen doet de term echter niet. In de eerste plaats blijft hij in gebruik, wanneer men het begrip wil beperken tot het oude graafschap: zo bij P. Lamoot (*Discours sur l'Utilité d'une Histoire générale de Flandre*, 1760), zo in de titel van een academielezing van J.B. Lesbroussart (*Projet d'une nouvelle histoire du comté de Flandre*, ca. 1790). Daarnaast komt het woord echter ook in de ruimere zin nog voor. In zijn uitgave van de *Délices des Pays-Bas* noteert Spanoghe, sprekend over de Zeventien Provinciën: „Il y en a sept qui forment une République que l'on nomme communément la République de la Hollande, en prenant une partie pour le tout, comme quand on nomme *Flandres* les autres Provinces des Pays-Bas”.

Des Roches gebruikt in een lezing voor de Academie *la Flandre* als aanduiding voor de Nederlandssprekende gewesten van de Oostenrijkse Nederlanden: „[...] grace à l'indifférence que nous avons pour notre langue, les Pays-Bas (je veux dire les Pays-Bas Autrichiens) depuis longtemps ne produisent plus de poètes. [...] Si la poésie étoit ici, comme chez nos voisins, le chemin pour parvenir à la plus haute considération, & le moyen de se faire un nom immortel, Apollon auroit des favoris en *Flandre* comme ailleurs” (*Explication d'une lettre difficile, qui se trouve dans la Collection de celles de S. Boniface; avec des Réflexions sur l'ancienne Poésie des Peuples Belgiques*, 4 dec. 1776).

4. De benamingen *Brabant*, *Brabants*, *Brabander* verwijzen naar het vroegere hertogdom en zijn bewoners. Vooral de laatste van de drie

termen komt voor en staat dan gewoonlijk naast of tegenover de benaming *Vlaming* en *Hollander*. De jezuïet L. de Meyer verkiest voor zijn werk (*De Gramschap*, 1725) „de Tael, die by de Vlamingen en Brabanders [...] in gebruik is” boven „de Hollandsche tael”. In zijn rapport aan de Neny, de voorzitter van de Geheime Raad, i.v.m. de taal in het onderwijs (1780) schrijft Verhoeven dat „de hollanders” meer dan „de vlaemingen en de brabanters” aan hun zeden en taal trouw zijn gebleven. De grammatici J.D. Verpoorten en B. Janssens stellen herhaaldelijk de uitspraak en spelling van de „Hollanders”, „Brabanders” en „Vlamingen” tegenover elkaar.

Brabants ontmoet men wel eens in de betekenis van „Nederlands”, o.m. in liederen en teksten uit de periode van de Brabantse Omwenteling. In het lied *Den duydschen arent overwonnen van den Nederlandschen Leeuw* is herhaaldelijk sprake van de „Brabantsche Leeuw”, terwijl „het Brabantsch volk” afwisselt met „Nederland” en „’t Neêrlandsch Volk”. Een pamflet uit 1790 heet „overgesteld in de *Brabantsche* Taele op dat de onkundige in de Fransche daer van deelachtig zoude[n] worden”⁷. De Antwerpenaar Verpoorten spreekt in zijn *Woorden-schat oft letterkonst* (1767) over „onze Nederlandsche Taele”, ook over „onze Nederduytsche”, maar hij besluit zijn beschouwingen over de spelling met de wens dat anderen „voorder gaen [met] het geên onze *Brabantsche* Tael wel weêrdig is”, wat er alleen maar op kan duiden dat ook voor hem *Brabantsch* synoniem is met *Nederlandsch*. Een interessant detail is overigens dat Verpoorten zich in zijn spellingvoorstellen laat leiden door „Hollandse” voorbeelden (Séwel, Huydecoper, Moonen, Van Hoogstraten) (*Holland* is voor hem het geheel van de zeven Noordelijke Provinciën), al volgt hij die niet steeds: zo wil hij er voor de d/t-schrijfwijze niet op aandringen om die „gezaemendlyk [met het Noorden] op ééne wyze” toe te passen en „om den regel op ééne maniere te hebben in ons *Nederland*”, waarmee hij dan Noord én Zuid bedoelt. De kerkelijke censor, de Antwerpse kanunnik P. Verheyen, zet zich in zijn „approbatio” af tegen deze algemeen-Nederlandse opvatting: hij noemt Verpoortens werk een „Spelkonste der Vlaemsche Taele vervolgens den Brabantschen en Antwertschen spreektrand” (waarbij de *Vlaemsche Taele* dus tot het regionale Brabants verengd wordt) en hoopt dat het anderen mag stimuleren om die taal te volmaken, zodat ze „aen de Hollandsche Spreekwyze of schrijftrand, die in veële uytdrukkingen los, smaekeloos en van geen of klijnen Indruk en is, geensints en zal moeten wyken”!

7. V.S., *Brabantsche taele* 1790, in: Biekorf, 1978, p. 204.

5. Rest ons nog te spreken over de termen die zich groepeeren rondom de oude humanistische vorm „Belga”.
- 5.1. In de loop van de 16de eeuw ontstaat de Latijnse benaming „Belgae” naast het Italiaanse „fiamminghi” en het Spaanse „flamencos” om de bewoners van de Nederlandse gewesten te benoemen. Zelf duiden de Noord- en Zuidnederlanders, ook de Walen, in het buitenland hun nationaliteit aan met diezelfde termen, in het besef tot een zelfde vaderland te behoren. Het is meteen duidelijk dat zowel de Latijnse als de Spaanse en Italiaanse vorm in vertaling „Nederlanders” moet luiden⁸.

Ook in de 18de eeuw heeft *Belgae* deze laatste betekenis behouden, terwijl de termen *Belgica* en *Belgicus* aan dezelfde begripsinhoud (*Nederland(s)*) beantwoorden. De titel van het pamflet *Lessus Gallicus [...] ad Belgas ingeminatus* (Antwerpen, 1748) luidt in het Nederlands: *Fransche Treur-Klagt [...] gestiert tot de Nederlanders. Novum Dictionarium Belgico-Latinum* heet *Nieuw Nederduytsch-Latynsch Woorden-Boek* (Maastricht, 1739).

Zoals steeds ligt de ene keer de ruimere betekenis, een andere maal de beperktere erin vervat. Terwijl de bekende *Bibliotheca belgica* (1739) van J.F. Foppens auteurs van Noord én Zuid behandelt en de academielezing *De inventis Belgarum* (15 mei 1786) van de historicus P.J. Heylen over de grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden heen kijkt, behelzen Des Roches' „*Epitomes Historiae Belgicae libri septem in usum scholarum Belgicae*” (1782-1783) de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. Het begrip „Zuid-Nederland” ligt ook verscholen in de titel van Vermerens werkje *De Erlevende Belgica* (Brussel, 1749), waarin de herwonnen vrijheid na de Franse bezetting tijdens de Oostenrijkse Successie-oorlog bezongen wordt, in de titel van een pamflet uit de tijd van de Brabantse Omwenteling, *Het klagt-doende Belgica* (1790), en in een lied uit diezelfde periode:

Belgica zegepraeld!
 Vlaenderen eerst de vryheyd behaelt,
 Daer naer volgde Brabant...

Het substantief *Belgica* komt overigens over het algemeen in Nederlandse teksten vrij zelden voor en krijgt er, als blijkt uit de drie laatste

8. L. VAN DER ESSEN, G. H. HOOGWERFF, *De historische gebondenheid der Nederlanden*, Brussel, 1944, p. 81-86. - Van der Essen heeft aan de hand van bescheiden uit het archief van de broederschap Santa Maria dell' Anima te Napels, waarin uitgeweken Hoogduitsers en later ook Nederlanders zich groepeerden, aangetoond dat deze laatsten zich ook in de 18de eeuw nog „fiamengo” d.i. „Nederlander” noemden. Treffend is de in 1751 voorkomende aanduiding „Fiamengo di Liegi”. Het is uit de door de auteur gepubliceerde lijst niet op te maken of de term ook nog voor Noordnederlanders gebruikt wordt (id., p. 111-114).

voorbeelden, een dichterlijke, allegorische functie. De anonieme auteur van het pamflet zet in zijn tekst de term om door „het Nederland”, „myne Nederlanden”⁹. Vermeren omschrijft „Belgica” als „de Genie verbeldende het Nederlant”, terwijl men in de opdracht van zijn dichtstuk als Franse parallel „notre Nation Flamande” vindt: *Belgica, Nederlant, notre nation flamande*, een merkwaardig drieluk! In het door het Leuvense Kersouwken opgevoerde treurspel *Nederlandsche Beroerte* (1768) treedt naast de andere personages ook de allegorische figuur „Belgica” op: zij verzinnebeeldt dan weer de Zeventien Provinciën.

- 5.2. De Nederlandse term *Belg*, die de betekenis heeft van „Nederlander”, komt in 18de-eeuwse teksten al niet veel méér voor dan de aan het Latijn ontleende naam voor het grondgebied der „Belgen”, *Belgica*. We vinden hem vermeld bij Van Belleghem en Waterschoot, waar ze in hun *grammatica* een lofdicht neerschrijven „ter eeren der Vlammsche Nederlanderen, Belgen oft Velgen”: *Belgen* is hier dus een synoniem voor *Zuidnederlanders*.

De arts F. du Rondeau wordt in 1773 door de Academie bekroond met een studie over taal, landbouw en cultuur „by de *Belgsche* Volkere” vóór de 7de eeuw¹⁰. Uit de context blijkt dat ook hier de beperktere betekenis aanwezig is, al wordt met de „Belgsche Landstael” de taal van Noord én Zuid bedoeld („’t Hollands, ’t Vlaamsch” en overigens ook het Hoogduits, die samen voor Du Rondeau, op het gezag van A. Scriekius, één taal vormen). Ook met *Belge-land* en *Belgie* (we hebben dit laatste woord uitsluitend bij hem ontmoet!) duidt hij de Zuidelijke Nederlanden aan. Zou Verhoeven in zijn *Algemeyne Inleyding tot de al-oude en midden-tydsche belgische historie* (1780) het woord „Belge-land”, dat hij slechts een enkele keer neerschrijft, aan Du Rondeau ontleend hebben, zoals hij ook voor andere gegevens in de bekroonde verhandeling van de arts te rade gaat? Voor Verhoeven zijn de „Belgen” de voorvaders van de „Nederlanders”, voor hem de bewoners van het gebied waarover Guicciardini in zijn beroemde *Descrizione* schreef en die hij regelmatig als bron citeert. In de liederen en pamfletten van de Brabantse Omwenteling wordt de benaming „Belgen” dan weer

9. De schrijver stelt de tijd toen alles goed en rustig was in „myne Nederlanden”, de tijd van Maria-Theresia, tegenover de regeringsperiode van Jozef II, die zo donker was „dat ik moest roepen «Wee, wee het Nederland»”.

10. Als lid van de Academie zal hij in 1774 een lezing houden over de „gebruycken, levenswyze, inbeldinghe, kleedinge, etc., der *nederlandsche* vrouwe”. Het was op meer dan 400 lezingen de enige die in het Nederlands werd gehouden: ze werd nooit gepubliceerd, niet eens vermeld in het „Journal des Séances”. Het manuscript ontbreekt in de (onvolledige) archieven van de Academie.

beperkt tot de opstandige onderdanen van Jozef II ; ze komt echter weinig voor.

Begin 19de eeuw schijnt „de Belg” terrein te winnen : uit de bekende wedstrijd van de Aalsterse Catharinisten met als onderwerp *de Belgen* (1807) doet men althans de indruk op dat het een courante benaming geworden is. De inhoud van de term beantwoordt steeds aan het begrip „Nederlander”, een woord dat trouwens in de verzen herhaaldelijk met de term „Belg” afwisselt¹¹.

5.3. In de titel van Verhoevens verhandeling uit 1780 ontmoetten we de term *Belgisch*. Hij is nog minder gebruikelijk dan de woorden „Belgica” en „Belg”. Du Rondeau gebruikte de term *Belgisch*. In de „literatuur” rondom de Brabantse Omwenteling is soms sprake van de „Belgische Natie”. In volksliederen komt men het adjectief haast nooit tegen. De benaming „Etats Beliques Unis” wordt enkel in officiële stukken vertaald door „Vereenigde Belgische Provincien (of Staeten)”, en ook dan zal men de vorm „Vereenigde Nederlandsche Staeten” ontmoeten¹². In een redevoering die de bekende Gentse uitgever en rederijker en drukker J. F. vander Schueren in 1797 (in de Franse tijd) n.a.v. een toneelwedstrijd in Kortrijk hield, plaatst hij *Belgisch* en *Nederlands* naast elkaar : het toneel moge een strijdperk worden „op dat de Vriendschap de *neêrlandsche* Tooneel-Yveraeren meer en meer door haere streelende banden verwoege ; ja, welhaest, hopen wy, zullen de *belgische* Kunstminnaers maer eene eenige keten van Boezemvrienden meer uytmaeken”¹³.

5.4. De Franse vorm *belgique* is daarentegen als epitheton zeer gewoon¹⁴. Hij treedt vooral na 1750 naar voren en komt dan dikwijls in de plaats van het woord „flamand”, terwijl hij tevens als adjectief dienst doet bij het onvervormbare substantief „Pays-Bas”.

„De l'éducation *Belgique*” heet J.B. Lesbroussart zijn werk over de Theresiaanse schoolhervorming (1783) ; „description géographique et historique des XVII. provinces *belgiques*” luidt de ondertitel van *Les Délices des Pays-Bas* (uitgave van 1769 en 1786). De jezuïet F.X. de Feller, een bekend polemist en hartstochtelijk tegenstander van de nieuwe ideeën, noemt in zijn *Journal historique et littéraire* het Nederlands steeds „la langue *Belgique*”. Advocaat de

11. De Franse term *belge* krijgt in de pamfletten de vertaling *Nederlanders* : „Avis aux Belges” wordt in een pamflet van 1790 „Advies aen de agtbare *Nederlanders*”.

12. J. GRIETENS - E. DE GOEYSE, *Het volkslied onder de Brabantische Omwenteling van 1789* (Koninkl. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterk., reeks VI, nr. 62), Leuven, 1940, p. 34, noot 1.

13. J. HUYGHEBAERT, *Toneel in Vlaanderen in 1797*, in : Spiegel der Letteren, 1981, p. 94-95.

14. Het adjectief *belge* komt zelden voor. Een pamflet uit 1793 richt zich in naam van de Franse Republiek „aux peuples *belges*”, wat vertaald wordt als : „aen het Nederlandsch Volk”. De aanspreking „Quoi, Belges !” luidt in de vertaling : „Wat Nederland !”.

Fraula gebruikt van zijn kant in een taalkundige lezing voor de Academie de eigenaardige formulering „notre Flamand *Belgique*” om meer bepaald het Zuidnederlands aan te duiden. In zijn reeds vermelde beschouwingen over „l'ancienne Poésie des Peuples *Belgiques*” (1776) wijst Des Roches de stelling af dat het Nederlands niet geschikt zou zijn voor het beoefenen van poëzie : „Les étrangers, ceux-là surtout qui n'entendent pas un mot de *Flamand*, nous assurent que la langue n'y est point propre, et qu'outre cela la nature avare n'a point mis dans les têtes *Belgiques*, ce feu céleste qui est l'âme des beaux vers”. Als bewijs van het tegendeel vermeldt hij o.m. de Noordnederlanders Joannes Secundus, Grotius en Barlaeus !

Deze voorbeelden tonen aan dat de term zowel in algemeen-Nederlandse zin als in de betekenis „Zuid-Nederland” opgevat kan worden. Hij wordt gewoonlijk vertaald door het woord *Nederlands*. Een *Discours sur la Révolution Belgique*, verschenen in De Fellers *Journal*, wordt in het Nederlands *Verhandeling over de Nederlandse Staets-Omwenteling* en de *Lettre au peuple belge* van hemzelf luidt onder de pen van de vertaler *Brief aen het Nederlandsch volk*.

Ook het substantief *Belgique* komt af en toe voor. Verhoeven draagt zijn in het raam van de Brabantse Omwenteling geschreven *Mémoire [...] sur les constitutions, la religion, & les droits de la Nation Belgique* (1790) op „à Messieurs les Etats des différentes Provinces de la *Belgique Australe*” : door het bijvoegen van dit laatste adjectief bewijst hij dat voor hem de begripsinhoud van de Franse term terugslaat op het gebied van de Zeventien Provinciën. Dezelfde visie schijnt bij Vermeren aanwezig te zijn, waar hij in zijn werk *Les Lions de Pais-Bas* (1750) volgende Franse en Nederlandse verzen naast elkaar stelt :

Belgique est un endroit,	Het is daer al Waerande,
Où toutes [sic] est agréable	Het zyn de <i>Neder-lande</i>

In het bovenvermelde *Discours* wordt „nos bons habitans de la Belgique” (hier de Oostenrijkse Nederlanden) vertaald door „onze goede Nederlanders”.

Bij wijze van (voorlopig) besluit :

a. De benamingen die voor de taal, het grondgebied en de bewoners ervan in de Zuidelijke Nederlanden in de Oostenrijkse tijd in zwang zijn, worden op een erg onsystematische wijze gebruikt : ze lopen naast en door elkaar, soms wisselend in betekenis in een zelfde tekst of/en bij een zelfde auteur.

b. Volgende benamingen werden aangetroffen :

- voor de taal : Nederduyts(ch), Nederlands(ch), Vlaems(ch), uitzonderlijker ook : Brabants(ch) (al deze termen kunnen als substantief

of als adjectief voorkomen) ; in het Frans : le Flamand, la langue flamande, la langue belge ; in het Latijn : lingua belgica.

- voor het grondgebied : Nederland(en), Vlaenderland (= Zuid-Nederland) ; les Pays-Bas (voor Zuid-Nederland : les Pays-Bas autrichiens), la Flandre (= Z.-Nederland), uitzonderlijker : la Belgique (= Zuid-Nederland of de Nederlanden) ; Belgica. - Als adjectieven : Nederlands(ch), Vlaems(ch), uitzonderlijk : Belgisch ; flamand, belge ; belgicus.

- voor de bewoners : Nederlanders, Vla(e)mingen (= Nederlanders), uitzonderlijk : Belgen ; les Flamands ; Belgae.

c. Vier groepen van woorden treden hierbij naar voren : er zijn de termen rond de eigennaam *Nederland* (Nederlands, Nederlanden, Nederlander), rond de naam *Vlaanderen* (Vlaams, Vlaming) en rond de naam *Brabant* (Brabants, Brabander), er zijn de termen *Belg* en *Belgisch*. Deze laatste twee treft men veel minder aan dan de overige (*Belgie*, *Belgenland* een enkele maal).

Het veelvuldig voorkomende woord *Nederduyts(ch)* wordt haast alleen gebruikt als benaming voor de taal ; uitzonderlijk dient het ook om de nationaliteit aan te duiden.

d. De termen rond de eigennamen *Nederland* en *Vlaanderen* en de woorden *Belg* en *Belgisch* kunnen in de beperktere betekenis (Zuid-Nederland, Zuidnederlands, Zuidnederlander) of in de algemeen-Nederlandse betekenis (de oude Zeventien Provinciën) voorkomen.

De term *Vlaanderen* en de ervan afgeleide woorden duiden ook het oude graafschap aan ; de term *Brabant* en de afleidingen ervan slaan meestal op het vroegere hertogdom, kunnen echter ook naar de Zuidelijke Nederlanden of de Zeventien Provinciën verwijzen.

e. de Franse terminologie — Pays-Bas, belge (adjectief en substantief) — en de Latijnse (Belga, Belgica, belgicus) kunnen eveneens de beperktere (Zuidnederlandse) of ruimere (algemeen-Nederlandse) betekenis hebben. *La Flandre* heeft de betekenis : Zuid-Nederland, *flamand(s)* kan ook de ruimere algemeen-Nederlandse betekenis hebben ; natuurlijk kunnen ze allebei, net als hun Nederlandstalige equivalenten, ook naar het oude graafschap verwijzen.